

بسم الله الرحمن الرحيم

دانشگاه تهران

دانشکده الهیات و معارف اسلامی

عنوان پایان نامه:

مبانی فقهی حقوقی پرداخت هزینه دادرسی و مواد قانونی ناظر بر اعسار از آن

نگارش:

سجاد کوهی

استاد راهنما: دکتر سید محمد حسینی

استاد مشاوره: دکتر عابدین مؤمنی

پایان نامه برای دریافت درجه کارشناسی ارشد در رشته فقه و مبانی حقوق اسلامی

شهریور ۱۴۰۲

باسمه تعالی

گواهی دفاع از پایان نامه کارشناسی ارشد

نام دانشکده: الهیات و معارف اسلامی

گروه آموزشی: فقه و مبانی حقوق اسلامی

هیات داوران پایان نامه کارشناسی ارشد آقای: سجاد کوهی در رشته: الهیات و معارف اسلامی گرایش: فقه و مبانی حقوق اسلامی با عنوان: "مبانی فقهی حقوقی دریافت هزینه دادرسی و مواد قانونی ناظر بر اعسار از آن" را در تاریخ: ۱۴۰۲/۰۶/۲۸

به عدد به حروف

و درجه: عالی ارزیابی نمود.

با نمره نهایی ۱۹✓ و نمره ۲۵

مشخصات هیات داوران	نام و نام خانوادگی	مرتبه دانشگاهی	دانشگاه یا موسسه	امضاء
۱- استاد راهنمای اول:	دکتر سیدمحمد حسینی	دانشیار	دانشگاه تهران	
۲- استاد راهنمای دوم: (حسب مورد)				
۳- استاد مشاور: (حسب مورد)	دکتر عابدین مومنی	استاد	دانشگاه تهران	
۴- داور داخلی	دکتر سید محمود هل اتائی	استادیار	دانشگاه تهران	
۵- داور خارجی	دکتر حامد رستمی	استادیار	دانشگاه تهران	
۶- نماینده تحصیلات تکمیلی (عضو هیات علمی)	دکتر سید محمود هل اتائی	استادیار	دانشگاه تهران	

تذکر: این برگ پس از تکمیل توسط هیات داوران در نخستین صفحه پایان نامه درج می گردد.

اداره کل تحصیلات تکمیلی

باسمه تعالی
تعمیدنامه اصالت اثر

اینجانب سجاد کجوهی، خنجران، متصدی شوم که مطالب مندرج در این پیمان نامه ارسال حاصل کار پژوهشی اینجانب است و به دستاورد علمی پژوهشی دیگران که در این پژوهش از آنها استفاده شده است، مطابق مقررات ارجاع و در فهرست منابع و مآخذ ذکر گردیده است. این پیمان نامه ارسال قبلاً برای احراز چیدم درک هم سطح با بالاتر از ارائه شده است. در صورت اثبات تخلف (در حرزبان) مدرک تحصیلی صادر شده توسط دانشگاه از اعتبار ساقط خواهد شد. کلیه حقوق مادی و معنوی این اثر متعلق به دانشکده ادبیات و معارف اسلامی دانشگاه تهران می باشد.

نام و نام خانوادگی دانشجو

امضا

تقدیم به پیشگاه ملکوتی اول مظلوم عالم حضرت امیر المومنین علیه السلام و صدیقه عالم حضرت زهرا سلام الله علیها

تقدیر و تشکر

با تشکر از استاد راهنمای گرامی جناب دکتر محمد حسینی و استاد مشاور گرامی جناب دکتر عابدین مؤمنی که با راهنمایی‌ها و مشاوره‌های خویششان مرا در نوشتن این رساله یاری نمودند. همچنین از همراهی‌های پدر و مادر عزیز و همسر گرامی ام کمال تشکر و تقدیر را دارم.

چکیده

از آن جایی که حاکمیت وظیفه سامان دهی به جامعه و حل نیازهای آن می‌باشد، دستگاه قضایی نیز از این امر مستثنا نبوده و عدالت گستری مهم‌ترین رسالت و هدف آن می‌باشد؛ بنابراین احکام و مقرراتی که مربوط به این دستگاه می‌شود نیز می‌بایستی موافق دستورات اسلامی بوده و تنافی با رسالت این دستگاه نباشد. اما متأسفانه با بررسی برخی از مقررات مربوط به این دستگاه برخی از آثار نقض عدالت محوری و فسادهای متضاد با اهداف دینی و اجتماعی دیده می‌شود. قوانین مربوط هزینه دادرسی و همچنین به بحث اعسار از جمله این اشکالات دستگاه قضایی و مقررات مربوط به آن می‌باشد. ملاک قراردادن ارزش خواسته برای تقویم هزینه دادرسی نه تنها موجب عدالت گستری نمی‌شود؛ بلکه باعث تضییع حق اقشار ضعیف جامعه و همچنین طمع ورزی برخی برای کاستن هزینه‌های دادرسی و یا اثبات اعسار از طریق گواهان دروغین را دارند. با توجه به ادله فقهی، مقررات موجود اشکال شرعی خاصی ندارند؛ اما فسادهای موجود موجب شد تا مبانی هزینه‌های دادرسی و همچنین مساله اعسار از جهت فقهی و حقوقی استخراج شده و در انتها راهکار و پیشنهادی ارائه گردد تا هم مطابق این مبانی بوده و هم آسیب‌های موجود دستگاه قضایی به حداقل ممکن خود رسیده و در پیشبرد عدالت گستری هرچه بیشتر موفق باشد.

واژگان کلیدی: دستگاه قضایی، هزینه دادرسی، اعسار، ورشکستگی

پیشگفتار

بیان مساله، اهداف و ضرورت:

با تشکیل حکومت اسلامی، برخی وظایف بر گرده دولت اسلامی نهاده شده است. از جمله آنها بحث قضاوت و عدالت پروری در جامعه اسلامی می باشد. دولت اسلامی موظف است تا در میان افراد به عدالت رفتار کند و حق را از ظالم گرفته و به مظلوم تحویل دهد. برای این منظور یکی از نهادهایی که تشکیل یافت قوه قضائیه است. این قوه وظیفه دارد به بررسی خواهان حق به عدالت رسیدگی کرده و حکم نماید. باید توجه داشت که برای فرایند عدالت خواهی و حق طلبی از طریق این قوه، قانون پرداخت هزینه های دادرسی نهاده شده است که مجوز شروع بررسی ها و پیگیری های قضایی می باشد و بدون پرداخت آن، پرونده خواهان به جریان نمی افتد. البته حکومت اسلامی به منظور عدم تخطی از وظیفه عدالت پروری خویش و عدم ظلم به فرد مظلوم، افرادی که توانایی پرداخت این مقدار از هزینه را دارا نیستند معاف نموده است. به این صورت که افراد ناتوان از پرداخت هزینه دادرسی ادعای اعسار از هزینه دادرسی نموده و ادله خویش برای این منظور را تحویل محاکم قضایی می نماید. دادگاه برای بررسی مستندات اعسار فرد زمان مشخصی را معین می کند و خوانده را نیز دعوت به حضور در آن جلسه می نمایند. در نتیجه قاضی حکم به اعسار یا عدم اعسار او می نماید. این رویه قضائی و قوانین مرتبط با هزینه دادرسی و ادعای اعسار باعث چندین مشکل و مساله در جامعه قضائی کشور شده است. چنین فرایندی موجب مشکلات عدیده ای من جمله: ۱. اطاله دادرسی ناشی از تخصیص جلسه مستقل برای بررسی اعسار یا توقف پرونده اصلی به حکم نهایی اعسار فرد یا طولانی بودن بررسی اعسار، ۲. عدم وجود ملاک صحیح برای اعسار و ایسار فرد، ۳. وابستگی میزان هزینه دادرسی در دعاوی حقوقی مالی به ارزش خواسته و عدم تناسب با میزان خسارات و هزینه های متحمل دستگاه قضایی و همچنین عدم تناسب با وضعیت اقتصادی افراد (که تنافی با عدالت محوری دستگاه قضایی دارد) ۴. بررسی و نظر سلیقه ای قاضی به اعسار و ملاک آن . ۵. ایجاد حجم عظیم پرونده های قضایی ۶. انصراف افراد ضعیف جامعه از دادخواهی و بعضاً پذیرش ظلم (زمانی که یک نهاد حقوقی علیه یک شخص حقیقی ادعای

کلانی رامطرح کرده و تمام تلاش خویش را انجام می‌دهد که برنده فرایند قضایی باشد، شخص حقیقی دیگر توان تجدید نظر خواهی را ندارد تا از ظلمی که بر او شده است دفاع نماید.)

بدین منظور به بررسی مبانی حقوقی و فقهی ای که مربوط به هزینه دادرسی و معافیت‌های مربوط به آن می‌شود پرداخته و با توجه به این مبانی راهکارهایی که مشکلات موجود را نداشته باشد ارائه شده است تا هر چه بیشتر به عدالت‌محوری و حاکمیت دینی نزدیک شویم.

سؤالات اصلی و فرعی:

سؤالات اصلی: ۱. مبانی فقهی و حقوقی هزینه دادرسی چیست؟ ۲. مبانی فقهی و حقوقی معافیت از پرداخت هزینه دادرسی چیست؟ ۳. پیشنهادهای لازم برای برون‌رفت از مشکلات کنونی چیست؟

سؤالات فرعی: ۱. مراد از هزینه دادرسی چیست؟ ۲. هزینه‌های مأخوذه توسط دستگاه قضایی در کدام عنوان فقهی طرح می‌گردد؟ ۳. از جهت فقهی اخذ هزینه دادرسی چه حکمی دارد؟ ۴. اخذ هزینه دادرسی به صورت درصدی از جهت فقهی چه حکمی دارد؟ ۵. اعسار از هزینه دادرسی آیا فرایندی قضایی نیاز دارد؟ ۶. آسیب‌های وضعیت و مقررات موجود چیست؟

پیشینه

در رابطه با هزینه دادرسی و معافیت از آن مقالات و کتاب‌های متعددی نوشته شده است. از جمله آنها به موارد زیر اشاره می‌گردد:

۱. بررسی فقهی مشروعیت دریافت هزینه دادرسی / دکتر جواد سرخوش / زهرا یاسی: این مقاله صرفاً ۷ صفحه می‌باشد که صفحه نخست آن به مفهوم شناسی گذشته است. در ادامه نظر فقها درمورد اخذ هزینه دادرسی به طور اجمالی پرداخته شده است. بیان اقوال به طور

کامل مطرح نشده و هیچ ارجاعی انجام نشده و به صرف بیان فرضیه‌ها بیشتر شباهت دارد. در بخش دوم قانون اساسی جمهوری اسلامی ایران پرداخته شده است. در بخش سوم دوباره به تعریف هزینه دادرسی در مواد قانونی پرداخته شده است! و بخش بعدی نیز موارد معافین از پرداخت هزینه دادرسی بر طبق قوانین کشور لیست می‌شوند و در انتها حدود ۶ مشکل اجرایی ناظر به اخذ یا عدم اخذ هزینه دادرسی مطرح می‌گردد. این مقاله بسیار کوتاه و فهرست وار است. علاوه بر اینکه مباحث به طور کامل بررسی نشده و برخی از جنبه‌ها اجمالاً مطرح گشته است.

۲. اعسار از پرداخت دیه در آینه فقه و حقوق / محمد رضا یزدانیان. نشریه دادرسی. بهمن و اسفند ۱۳۹۵: کل این مقاله ۸ صفحه بیشتر نیست که ۳ صفحه آن اقسام و واژه شناسی می‌باشد. در ادامه آثار اعسار از پرداخت دیه و پس از آن مسئولیت بیت المال در مورد پرداخت دیه از ناحیه مدیون معسر و موافقان و مخالفان آن مطرح می‌گردد. پس از آن مقررات قانونی مختصراً بیان می‌شود. این مقاله صرفاً به بیان فهرست وار مطالب اکتفا کرده است و مطالب کلی و توصیفی و مجمل بیان گشته است. بیشتر مباحث ناظر به جنبه حقوقی وضع موجود بوده و جنبه فقهی آن زیاد به چشم نمی‌خورد. در مجموع این مقاله صرفاً مبحث دیه را مطرح نموده و ناظر به هزینه دادرسی نیست.

۳. جایگاه هزینه دادرسی از منظر فقه امامیه، حقوق ایران و فرانسه / علی ادبی فیروزجایی / رضا آقا عباسی / سید سجاد خالوئی تفتی / تمدن حقوقی. دوره ۵. شماره ۱۱ تابستان ۱۴۰۱: این مقاله پس از مباحث مقدماتی به قواعد فقهی مرتبط با هزینه دادرسی پرداخته است. در این قسم به ۳ قاعده فقهی در ضمن ۲ صفحه پرداخت شده است. سپس آثار هزینه دادرسی در حقوق ایران مفصلاً بیان شده و بعد از آن آثار هزینه دادرسی در حقوق فرانسه مطرح گردیده است.

۴. حمایت دولت از بزه دیدگان در زمینه تأمین هزینه دادرسی / سید علیرضا میرکمالی / نازنین حاجی زاده / : در این مقاله صرفاً به دعاوی کیفری پرداخته شده است. ابتدا نقش حاکمیت در دعاوی کیفری با بیان ۴ نظریه در آن مطرح می‌شود و در مرحله بعدی به هزینه‌های دادرسی کیفری در نظام حقوقی ایران پرداخته می‌شود. در این بخش به ۲ عنوان هزینه پرداخته می‌شود. این مقاله نیز صرفاً توصیفی بوده و تمام این مباحث را ذیل دعاوی کیفری در ۲۰ صفحه انجام شده است.

۵. عدول از اصول دادرسی و قواعد حقوقی در دعاوی اعسار/فصیحی زاده، علیرضا. سید حسین اسعدی/ نشریه پژوهش حقوق خصوصی. پاییز ۱۳۹۶: ابتداء مختصر مفهوم شناسی ای انجام داده سپس اصولی که در دعاوی اعسار عدول می‌شوند در قالب ۱۰ مورد بیان می‌شود. در مرحله بعدی اصول و قواعد حقوقی معدول را ذیل ۶ مورد بیان می‌کنند. این مقاله بسیار قابل استفاده است؛ ولی بررسی و تحلیل نسبت به موارد پرداخته نشده است و صرفاً توصیفی رفتار می‌شود.

۶. ماهیت حقوقی و فقهی دعاوی اعسار/ مراد طلایی فیروزجایی. حمید ابهری/ پژوهشنامه ی حقوق تطبیقی. سال اول. بهار و تابستان ۱۳۹۴: در ابتدا به مساله تقسیم دعاوی به مالی و غیر مالی و آثار چهارگانه چنین تأثیری پرداخته شده است. پس از آن، به عوامل و ملاکات مالی و غیرمالی بودن دعوا پرداخته شده و سپس اعسار را ناظر به همین بحث مورد بررسی قرار می‌دهد. در این بخش شواهد حقوقی ای مثل احکام وحدت رویه یا دادگستری‌ها را ملاک قرار داده و در مورد مالی و غیر مالی بودن اعسار به جمع بندی می‌رسند.

۷. مبانی فقهی و حقوقی اخذ هزینه دادرسی مدنی در حقوق ایران/ دکتر حمید ابهری/ مجید عارفعلی/ همایش ملی مطالعات و تحقیقات نوین در حوزه علوم انسانی، مدیریت و کارآفرینی ایران/ ششمین دوره: در این مقاله پس از واژه شناسی، مستقیم به مبانی فقهی هزینه دادرسی پرداخت شده است. اما فقط به اخذ اجرت بر واجبات پرداخته است و پس از آن مبانی حقوقی حاکم بر اخذ هزینه دادرسی مدنی مطرح می‌گردد که عمده این مقاله را به خود اختصاص می‌دهد و سپس به مبانی خاص این زمینه پرداخته می‌شود که صرفاً به دو مورد در حد نیم صفحه بسنده شده است. در این مقاله بهترین پردازشی که انجام شده است مبانی عام حقوقی می‌باشد. این مقاله تمام این مباحث را در ۱۲ صفحه جمع بندی کرده اند.

۸. مبانی فقهی و حقوقی پرداخت هزینه‌های دادرسی‌های مدنی و کیفری/ محمد امین مرادی/ رامتین طلاچیان/ کنفرانس ملی حقوق، فقه و فرهنگ/ نخستین دوره: در این مقاله ابتدا به مفهوم شناسی در باره هزینه دادرسی پرداخته می‌شود. سپس ویژگی‌های هزینه دادرسی و استثنائات در پرداخت آن را مطرح نموده و در ادامه به پیامدهای پرداخت هزینه دادرسی می‌پردازد. بخش بعدی این مقاله به مبانی فقهی و حقوقی هزینه دادرسی پرداخت می‌شود. اما به عنوان مبانی فقهی دو مورد بدون استناد و استدلال و در حد چند خط پرداخته شده است. در قسمت مبانی حقوقی

نیز به پنج مورد اشاره شده است. کل این مقاله با تمام این بخش‌هایی که ذکر شد در ۱۱ صفحه جمع بندی شده است.

۹. **مبانی و مسائل هزینه دادرسی در دعاوی اداری: مورد پژوهی دیوان عدالت اداری / علی مشهدی / فصلنامه پژوهش حقوق عموم، سال بیستم. شماره ۵۹ / تابستان ۱۳۹۷:** در این مقاله تمرکز اصلی بر هزینه دادرسی در دعاوی اداری است. بنابراین به اصل مجانی بودن یا نبودن هزینه دادرسی برای دعاوی اداری، اعسار در این حیطه، اشکالات ناظر به این‌گونه دعاوی و معافیت‌های اداری پرداخته است. این مقاله صرفاً جنبه حقوقی دارد و عمده مباحث توصیفی است و راهکاری بیان نمی‌کند.

۱۰. **میزان هزینه دادرسی در ایران و انگلستان / پژمان محمدی / خلیل احمدی / میلاد کیانپوریان نژاد:** در این مقاله ابتدا تعریفی از هزینه دادرسی ارائه شده است سپس تقسیمی از دعاوی مالی و غیر مالی به همراه مصادیقی از این دو بیان می‌کند. سپس روند قضایی ای که در این حیطه و میزان هزینه‌ها در حال جریان هست مختصر پرداخته است و مقایسه ای با قوانین انگلیس انجام می‌دهد. در انتها یک ایراد به افزایش نا متعارف هزینه‌ها بیان نموده اند.

۱۱. **هزینه دادرسی در فقه و حقوق ایران و مطالعه تطبیقی حقوق فرانسه، زند وکیلی، رؤیا، پایان نامه کارشناسی ارشد، دانشکده الهیات، دانشگاه شهید مطهری، ۱۳۹۵:** این پایان نامه یکی از جامع‌ترین نوشته‌هایی است که در این زمینه به تحریر درآمده است. در این پایان نامه پس از بحث‌های مقدماتی و مفهوم شناسی و بیان اقسام هزینه دادرسی، به ادله موافقان و مخالفان و همچنین قواعد جاری فقهی ناظر به هزینه دادرسی پرداخته شده است. در بخش بعدی نیز مبحث معافیت و اعسار افراد را بررسی فقهی حقوقی نموده اند. با توجه به تلاش وافر که نویسنده در این پایان نامه کرده است و قابل استفاده است از چندین مطلب تهی می‌باشد: ۱. بررسی‌های فقهی جامع نبوده و به برخی از ادله بسنده شده است. ۲. آسیب شناسی نسبت به وضع موجود نشده است. ۳. مبانی فقهی حقوقی اعسار و هزینه دادرسی مطرح نگشته است. ۴. راهکار حل مشکلات موجود مطرح نگشته است.

۱۲. **«بایسته‌های تفسیر مقررات مرتبط با هزینه دادرسی»**، حسینی پویا، سید محسن، فصلنامه وکیل مدافع، دوره ۱، شماره ۲، (۱۳۹۰): در این مقاله محور اصلی تحقیقات در رابطه با لازمه‌های تفسیر مقررات است. در بخش اول به لزوم توجه به جامعه شناسی و مصالح اجتماعی پرداخته است. در

بخش بعدی نیز ارتباط با شرع مقدس را مورد بررسی قرار داده است. در این بخش به دو نتیجه پرداخته شده است. یک. به لزوم عدالت دو. مجانی بودن دادرسی به خاطر واجب بودن و در بخش انتهایی به لزوم مطابقت تفاسیر با قانون اساسی پرداخته است.

۱۳. معمای معافیت دولت از پرداخت هزینه دادرسی، رفیعی، احمد، یزدان‌شناس، علی، مجله حقوقی دادگستری، سال ۷۵، شماره ۷۳، ۱۳۹۰: این مقاله صرفاً به جنبه حقوقی مساله پرداخته است و فقط روش توصیفی دارد و تحلیل ادله و اقوال ننموده است. در مباحث ابتدائی به فلسفه معافیت دولت و قوانین مرتبط با آن پرداخته شده است. در مرحله بعدی در مورد امکان بقای قوانین خاص معاف کننده تشکیکاتی مطرح می‌نماید و در بخش چهارم به رای وحدت رویه هیات عمومی دیوان عالی مربوط به این مبحث می‌پردازد. در آخر مقاله نیز وضعیت کنونی با توجه به قانون بودجه سال ۱۳۹۰ مطرح می‌گردد.

البته نوشته‌های دیگری نیز در این زمینه به قلم تحریر درآمده است. اما وجه نوآوری و تفاوت پایان نامه موجود با نوشته‌های دیگر در این عرصه مباحث زیر می‌باشد:

۱. سعی بر جامعیت مباحث حقوقی و فقهی مطرح در این زمینه؛ بنابراین ادله مختلفی که در زمینه هزینه دادرسی و اعسار مطرح می‌باشد را مورد مذاقه قرار داده ایم.
۲. بیان مبانی فقهی و حقوقی در مساله. این مورد در برخی از مقالات جسته و گریخته مطرح شده بود؛ ولی به صورت یکپارچه و منسجم هم مبانی حقوقی و هم مبانی فقهی مطرح نگشته بود.
۳. آسیب شناسی وضع موجود. یکی از مهم‌ترین ویژگی‌های پایان نامه موجود، پرداختن به آسیب‌هایی بود که مطابق مقررات کنونی دامنگیر دستگاه قضایی بود.
۴. بیان راهکار مطابق با مبانی و ادله ذکر شده. این مورد نیز یک نوآوری در عرصه پژوهش بوده و سعی بر بیان راهکار با توجه به آسیب‌های مطرح شده و مطابق با مبانی فقهی و حقوقی پدیده نو در این زمینه شناخته می‌شود. امری که یک پژوهش را از عرصه علمی صرف خارج کرده و به مرحله عملیاتی می‌رساند.

۵. نقد و نتیجه متفاوت نسبت به نوشته‌های موجود. بسیاری از نوشته‌های مذکور از جهت واجب کفایی بودن قضاوت حکم به مجانی بودن فرایند قضایی نموده اند که با بررسی نگارنده این نتیجه گیری و این گونه استدلال غلط می‌باشد و اخذ هزینه دادرسی بلاشکال می‌باشد.
۶. نگرشی حاکمیتی به مساله هزینه دادرسی. تقریباً همه نوشته‌های موجود به امر قضاوت به عنوان یک رفتار فردی و تحت عنوان قاضی تحکیم نگریسته بودند بنابراین نتیجه غیر صحیحی را به دست آورده بودند. اما سعی نویسنده این بوده است که امر قضاوت را یک فرایند قضایی و یک امر حاکمیتی با تمام جوانب و آثار و لوازم حاکمیتی نگاه کند.
۷. در مبحث میزان هزینه دادرسی در مورد نگاه فقهی و حقوقی راجع به اخذ هزینه به صورت درصدی مبحثی ذکر نشده بود که سعی بر طرح و بررسی این مساله و مطابقت با قواعدی مثل عقلانیت و یا عدم سفاهت و... داده شود.

فهرست مطالب

ل	فهرست مطالب
۱	فصل اول: کلیات
۲	بخش اول: مفهوم‌شناسی
۲	الف. مفهوم‌شناسی قضا و دادرسی
۳	ب. مفهوم‌شناسی هزینه دادرسی
۵	ج. مفهوم‌شناسی اعسار
۶	رابطه مفلس، ورشکسته و معسر
۸	د. تعریف مبنا
۹	بخش دوم: سیر تحولات هزینه دادرسی در ایران و اسلام
۱۴	بخش سوم: فرایند قضایی و ضمانت اجرای آن
۱۶	بخش چهارم: اقسام هزینه دادرسی
۱۹	بخش پنجم: فلسفه هزینه دادرسی
۱۹	فلسفه اصل اخذ هزینه دادرسی
۲۱	فلسفه تفاوت بین هزینه دادرسی دعاوی مالی و غیر مالی
۲۲	نظریات چهارگانه هزینه دادرسی در دعاوی کیفری
۲۸	بخش ششم: اصول هزینه دادرسی
۲۸	الف. اصل مجانیت فرایند قضایی
۲۹	ب. معقول و متعارف بودن هزینه‌ها
۳۲	ج. انتقال هزینه‌ها
۳۴	فصل دوم: هزینه دادرسی از دیدگاه فقه و حقوق
۳۵	بخش اول: رویکرد کلی فقه اسلامی به هزینه دادرسی
۳۷	الف. هزینه لوازم و مقدمات قضاوت مثل اوراق، کتابت، کارشناس، خدمات دفتری و...
۳۹	ب. هزینه قضاوت و دادرسی
۳۹	اجرت گرفتن دادرس
۳۹	حقوق از بیت المال بابت قضاوت:
۴۰	اجرت از طرفین دعوا
۴۰	ادله موافقین با اخذ اجرت
۴۳	ادله مخالفین اخذ اجرت بر قضا

۵۱	بخش دوم: مبانی فقهی هزینه دادرسی
۵۱	الف. احترام مال مسلمان
۵۱	ب. قاعده لا ضرر
۵۲	پ. قاعده من له الغنم فله الغرم
۵۲	ت. قاعده اخذ اجرت بر واجبات
۵۳	ث. اخذ اجرت بر مقدمات واجب
۵۳	ج. عدالت گستری از شئون امام معصوم است
۵۴	ح. قاعده نفی عسر و حرج
۵۴	خ. مساوات افراد در بهره مندی از امکانات حاکمیت
۵۵	چ. تأمین مخارج بیت المال توسط آحاد جامعه
۵۵	س. معیار قیمت گذاری خدمات
۵۶	بخش سوم: مبانی حقوقی هزینه دادرسی
۵۷	الف. ساماندهی امر قضا
۵۸	ب. پیشگیری از دعاوی واهی
۶۱	پ. وادار نمودن شهروندان به مراقبت بیشتر
۶۱	ت. کیفیت بخشیدن به فرایند قضایی
۶۲	ث. مجانی بودن خدمات عام المنفعت
۶۳	ج. قاعده تسبیب
۶۴	ح. مسئولیت بازنده دادرسی به پرداخت هزینه دادرسی و خسارات
۶۶	بخش پنجم: میزان هزینه دادرسی
۶۹	مبانی فقهی اخذ هزینه به صورت درصدی
۷۳	بررسی فقهی حقوقی میزان هزینه دادرسی
۷۷	فصل سوم: معافیت از پرداخت هزینه دادرسی
۷۸	بخش اول: رویه قضایی
۷۸	الف. اعسار از هزینه دادرسی
۸۰	ب. معافیت‌های قانونی افراد و ارگان‌های دولتی
۸۳	بخش دوم: بررسی فقهی- حقوقی معافیت از هزینه دادرسی
۸۵	الف: بررسی فقهی حقوقی معافیت معسر
۸۵	۱. ادله لزوم مراعات معسر
۸۹	۲. راه‌های اثبات اعسار فرد
۹۴	۳. آثار اثبات اعسار فرد
۹۶	۴. مالی یا غیر مالی بودن ادعای اعسار
۹۸	۵. اصل بر یسار یا اعسار فرد
۹۹	ب. معافیت دولت از هزینه دادرسی
۱۰۱	ج. مبانی معافیت معسرین و ارگان‌های دولتی

۱۰۴	د. اصول معدول در دعوای اعسار
۱۰۹	فصل چهارم: آسیب‌های وضع موجود و اصلاحات لازم مطابق با نتیجه بررسی‌ها
۱۱۰	بخش اول: اخذ هزینه دادرسی به شیوه موجود:
۱۱۴	بخش دوم: بررسی معافیت‌های موجود از هزینه دادرسی
۱۱۴	اشکالات
۱۱۷	بخش سوم: پیشنهاد حل مشکلات مذکور
۱۱۷	میزان هزینه دادرسی و نحوه اتخاذ آن
۱۲۱	اعسار از هزینه دادرسی
۱۲۴	نتیجه‌گیری
۱۲۶	منابع و مأخذ
۱۳۵	ABSTRACT

فصل اول: کلیات

بخش اول: مفهوم‌شناسی

الف. مفهوم‌شناسی قضا و دادرسی

واژه قضا در قرآن به ده معنا به کار رفته است «سفارش کردن و اندرز دادن. آگاهیدن. انجام دادن و پرداختن. گزاردن. جدا کردن. فرا رسیدن مرگ و مرگ. واجب شدن. داوری یا دادرسی کردن. نوشتن و آفریدن.»

برخی از فقیهان مسلمان قضا را «دادرسی میان مردم به هنگام ستیز و برخورد و برکنار ساختن اختلاف و پایان دادن موضوع مورد اختلاف میان آنها دانسته اند»^۱

گروهی آن را «ولایت شرعی در صدور حکم از سوی کسی که بتواند در مسائل جزئی شرع فتوا دهد» شناخته‌اند و می‌گویند «قضا بر ثبات حق و گرفتن آن است به سود کسی که آن حق را شاید و باید»^۲

شهید اول قضا را ولایت شرعیه ای می‌داند که امام برای حکم و مصالح عامه داراست.^۳

مرحوم نراقی نیز آن را ولایت بر حکم خاص یا حکم خاص در واقعه مخصوصی می‌داند که بر یک شخص مخصوص و برای اثبات آنچه شرعاً موجب عقوبت دنیوی می‌شود یا حقی را در منازعات ثابت می‌کند اجرا می‌گردد.^۴

^۱ طباطبایی یزدی، محمد کاظم، العروة الوثقی فیما تعم به البلوی (المحشی)، قم: دفتر انتشارات اسلامی وابسته به حوزه قم، چاپ اول، ۱۴۱۹ ه.ق: ج ۳ ص ۲

^۲ محمد حسن النجفی. پیشین. ج ۴ ص ۸. محمد حسین ساکت. ص ۱۹۴. این مطلب در مسالک شهید ثانی و جامع الشتات میرزای قمی و کشف الثام فاضل هندی عیناً به همین گونه می باشد.

^۳ عاملی، محمد بن مکی (شهید اول)، الدروس الشرعیه فی الفقه الامامیه، تصحیح و تحقیق مهدی حسینی، قم: دفتر انتشارات اسلامی وابسته به حوزه قم، ۱۴۱۷ ه.ق: ص ۱۶۸

^۴ نراقی، احمد، مستند الشیعه فی الاحکام الشرعیه، قم: منشورات مکتبه آیت الله العظمی مرعشی نجفی، ۱۴۰۵ ه.ق: ج ۲ ص ۵۱۴

بهترین تعریفی که برای قضا شده را می توان تعریفی که در کشف الثیام شده و مرحوم سید محمد کاظم یزدی هم در عروه پیروی از وی نموده بیان نماییم. به این صورت که قضا حکم یاست که از طرف دادرسی برای رفع منازعه و مخاصمه بین افراد واقع می شود.^۵

ب. مفهوم شناسی هزینه دادرسی

هزینه دادرسی معادل انگلیسی کلمه «cort cost» در اصطلاح به تمامی هزینه هایی که در فرایند قضائی برای جریان پرونده قضائی به آنها نیاز است، گفته می شود. این هزینه ها اعم است از هزینه خدمات همچون هزینه جلب و کارشناسی و قرارها و... و اعیانی که مورد استفاده قرار می گیرد مثل برگه های مورد استفاده، تمبرها و... .

در قانون آیین دادرسی مدنی جمهوری اسلامی ایران در ماده ۵۰۲ هزینه های دادرسی این گونه تعریف شده است که «هزینه دادرسی عبارت است از الف. هزینه برگه هایی که به دادگاه تقدیم می شود. ب. هزینه قرارها و احکام دادگاه.» اما بررسی ماده ۳ قانون وصول برخی از درآمدهای دولتی به طور جزئی تر موارد هزینه دادرسی را مشخص می نماید از جمله: هزینه ابطال و الصاق تمبر. گواهی امضا مترجم. ترجمه. تطبیق اوراق با اصل. ابلاغ اظهار نامه و واخواست نامه. صدور گواهی عدم سوء پیشینه کیفری. هزینه اجرای احکام دعاوی غیر مالی و هزینه اجزای موقت احکام، و هزینه متغیر دادرسی های مالی و غیر مالی در فرایندهای مختلف.

با توجه به موارد یاد شده شاید بتوان گفت که هزینه های دادرسی به معنای تمامی هزینه هایی است که نهاد قضایی برای جریان یک پرونده انجام می دهد. این هزینه ها ممکن است به خاطر استفاده از امکانات مادی باشد مثل تمبر یا برگه و... یا هزینه خدمات قضائی مثل هزینه مترجم، کارشناس قضائی، هزینه تطبیق، هزینه جلب و...

برای مشخص تر شدن این مفهوم، نیم نگاهی هم به ماده ۶۹۵ ق آ د م کشور فرانسه می شود. در این ماده به طور مفصل ۱۲ مورد را شامل هزینه های دادرسی نهاده است. به نظر می رسد این قانون به نسبت قوانین ایران کامل تر بوده باشد.

^۵ طباطبائی یزدی، محمد کاظم، العروة الوثقی فیما تعم به البلوی (المحشی): ج ۳ ص ۲